

RENEŠANČNÍ ARCHITEKTURA

1. Úvod: předběžné poznámky

Význam pojmu:

a) termín v toskánské domácí tradici: *rinascità* – znovuzkříšení domácího umění v době Giottově (použil jej tak např. sochař Lorenzo Ghiberti na poč. 15. stol.); a další, *stupňovité pokračování* tohoto znovuzkříšení v Toskánsku (Giorgio Vasari ve svých Životech slavných umělců v pol. 16. stol.);

b) uměleckohistorické rozlišení italského 15. a 16. století pomocí francouzských slov v díle Jean Bapt. Séroux d'Agincourt: *renaissance* (znovuzrození umění, doba 15. stol.) - *renouvellement* (znovuobnovení umění, doba 16. stol.);

c) označení epochy a slohu v širším měřítku 15. a 16. stol. (někdy na konci 19. stol. se přidávalo ještě též 17. stol.): *renesance* (tzv. berlínská škola dějin umění po polovině 19. století, Jakob Burckhardt: Die Kultur der Renaissance in Italien).

Dnes je často používán termín *renesance* v kulturně historickém významu jako epocha 15. a 16. století, v uměleckohistorickém významu bývá často zužována především na umění 15. století (v takovém případě se o umění 16. století hovoří jako o době *manýrismu*).

Pro architekturu 15. století je příznačné:

a) nová (raně novověká) architektonická témata: memorie - pohřební kaple, palác, zámek, vila, letohrádek, zahrada, bastionové opevnění, apod.

b) architektura a urbanismus jsou inspirovány četbou antické literatury – nikoli ovšem ještě přesnou znalostí antických děl (!) (nový životní styl v přírodě i interiérech, snaha vyrovnat se s architekturou popisovanou v textech, apod.);

c) zvyšuje se podstatný význam architrávového systému (oproti středověké architektuře);

- antropomorfní pojetí architektury (je vyhledávána souvislost mezi člověkem a jeho proporcemi s architektonickými proporcemi a tématy);

d) objevení perspektivy a prostorové iluze;

e) vyšší důraz na vizuálně a psychologicky působivé formy v architektuře.

Kdo byl tvůrcem architektury v 15. století:

a) architekt vlastně reálně neexistoval, to znamená: ještě nebyl školen jako „architekt“

- neexistoval ještě rozdíl mezi plánováním a provedením jako v pozdějších dobách;
- stavba byla většinou souhrnem parciálních rozhodnutí a zásahů do stavby, učiněných často různými lidmi (objednavatelem, jeho rádci, různými řemeslníky na stavbě) a nikoli jediným původním projektantem;

b) jako stavitelé – organizátoři při stavbě vystupují ovšem již různé skupiny tvůrců, které lze identifikovat s pozdější úlohou *architekta*:

- *capomaestri – mistři díla*: zedník nebo kameník (magister lapidum, zvláště na severu Itálie, pracující v gotickém stylu) – pod jejich organizačním vedením pracovali další řemeslníci na stavbě;

- *tesaři a truhláři*: odborníci na dřevěnou konstrukci, především známí tvůrci dřevěných modelů před realizací stavby (např. florentský Francione, učitel velké řady florentských stavitelů ve druhé polovině 15. století);

- *malíři, sochaři, zlatníci*: ve 14. století zejména v Toskánsku jako stavitelé působí další umělci, malíři a sochaři - Arnolfo di Cambio, Giotto, Andrea Orcagna, Andrea Pisano (Orvietto), typickým příkladem v renesanci jsou: Brunellesco, Lorenzo Ghiberti, Donatello, Piero della Francesca, Andrea Mantegna aj.

- *pevnostní inženýři – ingegneri*: specialisté na vojenské stavitelství a opevnění, městský urbanismus - typický příklad: Biagio Rossetti, Francesco di Giorgio Martini (původně malíř a sochař “architetore sive ingegniero”), ale též Leonardo da Vinci v Miláně a ve Francii;

- *objednavatelé jako architekti*: např. Cosimo de Medici, Lorenzo de Medici, papež Mikuláš V. (v polovině 15. stol. byl oslavován jako nový Šalamoun), aj.

Způsob projektování:

Leon Bat. Alberti v polovině 15. století zmiňuje následující postup: nejprve na základě kresby od ruky se zhotoví model, ten se proměří matematicky z hlediska proporcí, poté se znovu upraví podle vizuálního působení a nakonec se rozkreslí detaily.

Příklad: výstavba, na níž jsou dodnes viditelné změny v projektu: Villa Poggio a Caiano (Giuliano da Sangallo); velké množství zachovaných dřevěných modelů z období italské renesance.

Časové a místní vymezení:

Renesanční architekturu nelze vymezit jednoznačným datem; v průběhu 15. století postupně vznikají díla spolu s novými architektonickými úlohami:

20. léta - arkáda; memoriální centrála

40. léta – městský palác

60. léta – předměstská villa

80. léta - zámek

Pokud se týká původu, nová architektura vznikla ve Florencii a v Toskánsku (ve stejné době byla např. v Benátkách stavěn ještě nádherný pozdně gotický palác Ca' d'Oro, 1421).

Ve druhé polovině 15. století se rozšířil nový styl po Itálii v lokálních uměleckých stylových variantách. Ke konci století se těžiště umělecké kultury přesunulo do Říma, kde v okruhu Bramante-Raffaella došlo k vytvoření nového projekčního způsobu.

Základní stylové proudy 15. století – italské quattrocento:

1) Filippo Brunellesco – zakladatel novověké architektury

2a) Dekorativní proud - Michelozzo di Bartolommeo

2b) Klasifikující, antikizující proud – Leon Battista Alberti

2c) Proud malířsko-perspektivní (světlo a stín) – Bramante, Leonardo

3) Klasická renesanční architektura – a) římská: Bramante

- b) florentská: Giuliano da Sangallo

Kořeny renesanční architektury v Toskánsku:

a) tzv. toskánská protorenesance - kolem 1100: San Miniato al Monte ve Florencii, Badia ve Fiesole, baptisterium San Giovanni ve Florencii – vnějšek;

- b) florentské gotické stavitelství: Santa Maria del Fiore (1296 začátek Arnolfo di Cambio, 1334 Giotto , proměna plánů 1355 lodí);
- c) výstavba Loggia dei Lanzi (1374-1381) – oblouky otevřené loggie pro veřejné ceremonie městské vlády.

2. Filippo Brunellesco (Brunelleschi)

1377-1446, původně zlatník a sochař

Sochařské práce:

- a) na oltáři dómu v Pistoji
- b) soutěž na severní dveře baptisteria spolu s Lorenzo Ghibertim (jižní dveře: Andrea Pisano, 1330-36, severní dveře: zvítězil Lorenzo Ghiberti, 1403-24, tzv. Rajské, zlaté: Lorenzo Ghiberti, 1425-1452)
- c) Ukřižovaný - Santa Maria Novella (soutěž s Donatellem)

Experimenty s perspektivou:

- a) zobrazení florentského baptisteria s odrazem reálných oblaků a prostředí před dómem
- b) diagonální pohled na náměstí Signorie

Objev perspektivy vedl k novému promyšlení toho, jak sestavovat jednotlivé architektonické části do celkového systému pozorovatelným lidským zrakem z daného statického úhlu.

I. První velké stavitelské práce Brunelleschiho byly pro městské korporace:

Florentský dóm – Santa Maria del Fiore, kopule

Přerušená výstavba chrámu pokračovala od počátku 15. století úvahami o tom, jak dokončit kopuli dómu; 1412 postaven tambur pro kopuli;

1417 následovala soutěž na výstavbu kopule – zvítězil Brunellesco:

1420 podle jeho modelu zahájena stavba, 1436 kopule dokončena a vysvěcena, 1446 základ lucerny (již po Brunellescově smrti) - Antonio Manetti dokončil stavbu 1467 (antikizující formy lucerny snad podle projektu L. B. Albertiho).

Úpravy v Palazzo Vecchio: jeden ze sálů – později přestavěný Sala dei cinquecento (úpravy jsou viditelné dnes pouze ze zbytků okenních ostění v exteriéru)

Palác strany Guelfů: úprava velkého sálu s fasádou (zvenku jsou zachována půlkruhově završená okna a části kruhových oken nad nimi; uvnitř části členění podobné jako v sakristii u San Lorenza)

Ospedale degli Innocenti – špitál neviňátek (nalezinec)

1419-1445 (do roku 1424 stavbu vedl Brunellesco)

a) v první stavební fázi spodní část - otevřená loggie, sledovaná plnými zdmi na obou stranách, později rozšířená o další dvě pole.

b) po 1424 nastaveno patro podle Brunellescova modelu, prováděl Francesco della Luna (se změnami).

II. Memoriální kaple pro florentské soukromníky:

Stará sakristie při kostele San Lorenzo

Objednavatel: Giovanni di Bicci (Giovanni di Averardo de' Medici) – zakladatel slávy rodu Medicejských. Bydlel nedaleko kostela a stál v čele chrámového představenstva u San Lorenza: zamýšlel na vlastní náklady upravit chórovou část starého kostela a přistavět k němu pohřební kapli (tzv. *Starou sakristii*).

Stavba trvala 1420-1429: zmínka o nějakém modelu je již z roku 1418; roku 1429 byl v kapli Giovanni di Bicci pohřben.

Stavební úloha: pohřební kaple rodiny Medicejských:

od konce 13. století bylo ve Florencii zvyklostí, že významné rodiny si pořizovaly pohřební kaple v bočních kaplích řadových kostelů; roku 1418 Stroziové přistavili novou sakristii při kostele Santa Trinita jako své pohřební místo (architektem byl snad Lorenzo Ghiberti - na portálu jsou výrazně antikizující dekorace - kanelované polosloupky). Tato stavba se asi stala modelem pro Medicejské, aby vytvořili něco podobného a velkolepého.

Nový stavební typ: nejen sakristie, ale memoriální stavba - to znamená povýšení celé architektury (tématu sakristie) na vyšší rovinu.

Centrála na čtverci s kopulí, k tomu připojen čtvercový chór s kopulí; jasně pročleněná výzdoba architektonickými články – vysoký a nízký řád, „oculi“ -kruhová okna.

Donatellovy dekorace byly do interiéru přidány až v průběhu výstavby celého chrámu, svou výzdobností jsou však trochu proti záměru Brunellesca.

Kaple Barbadori u Santa Felicità

Objednavatel: *Bartolomeo Barbadori*, jeden z hlavních podporovatelů stavby kopule florentského dómu.

Kaple byla vestavěna do kostela *Santa Felicità poblíž Palazzo Pitti*, detaily jsou převzaty z florentského Baptistera - zejména část portálu, která při pozdější přestavbě (za Giorgio Vasariho) byla ukryta do podkroví kostela. Uvnitř jsou „oculi“ později vymalované manýristickou freskou (Jacopo Pontormo).

Vzorem klenebního systému – baldachýnu: v Padově stojící gotický tzv. „Antenorův náhrobek“; zde je též na čtyřech arkádách je posazena kopule na pendantivech.

Kaple Santa Maria degli Angeli (po 1436)

Objednavatel: rodinná kaple pro potomky kondotiéra Pipo Spana, *rodinu Scolariů*.

Memoriální stavba byla tentokrát oddělena od chrámového prostoru, stála však alespoň na sakrálním, klášterním pozemku.

Centrála, uvnitř oktogon, s radiálními kaplemi kolem dokola. Zvenku byly původně niky ve fasádě. V této pozdní stavbě se ohlašují Brunellescovy znalosti římské antické architektury.

Stavba zůstala nedokončena, resp. při pozdější dostavbě byla zejména v exteriéru pozměněna.

Kopie projektů si však dělali později Jacopo Sansovino, Leonardo, Michelangelo aj. Měla značný význam pro projekty centrálních staveb v 16. století

Kaple Pazziů – kapitula (nejvýznamnější a nejslavnější z Brunelescových memorií)

u Santa Croce, v prvním nádvoří, které bylo vybudováno ve 14. stol.

Objednavatelé: rodina *Pazzi* (jedni z hlavních konkurentů Medicejských).

Stavěna od roku 1429; 1443 hotova hrubá stavba podle modelu, po Brunellescově smrti dokončena horní část průčelí, teprve roku 1461 postavena vnější část kupole.

Jeden z nejdokonalejších uzavřených prostorů, jaký byl kdy vytvořen - světlé stěny a použití klidného, stejnoměrného osvětlení. Chvála v dobových textech - Leon Bat. Alberti: „*ačkoli si Bůh neváží těch nicotných věcí, kterých si lidé tolik cení, musí být přesto dojat čistotou těchto nádherných věcí. Bohu se líbí především čistá a jednoduchá barva, stejně jako se mu líbí čistý život*”.

Puristický ideál Brunellesca je pouze málo doplněn o terakotovou výzdobu. Terakotové reliéfy (12 kruhových apoštolů - bílo-modrá keramika) Luca della Robia; uvnitř „oculi“ pod klenbou v pendantivech (4 evangelisté): vytvořil Luca Brunelleschi (jeho možný rodinný vztah k Filippovi není přesně jasný). Od téhož pochází rovněž velký dvůr, tzv. 2. křížová chodba s použitím Brunelleschim inspirovaných sloupových arkád (1452).

III. Chrámy

San Lorenzo

San Lorenzo byl původně románský kostel a s projekty na jeho úpravu se začalo na konci roku 1418: prior Matteo Dolfini tehdy požádal, aby mu signorie dala pozemky k rozšíření stavby, pro níž již existuje model - sakristie a řada kaplí kolem nového chóru. Giovanni di Bicci financoval pouze své stavby: starou sakristii a boční kaple v sousedství, posléze křížení a hlavní apsida. V kostele jsou roku 1425 z finančních důvodů zastaveny práce; z roku 1434 pochází důležitý dokument - měšťané se v něm zavazují, že v budoucnu budou financovat stavbu svých kaplí kolem hlavní apsidy.

Teprve od 1442 Cosimo Medicejský pokračoval ve stavbě: podle Brunellescova modelu nechal vybudovat celý chór a křížení, a dále tři travé lodi – po Brunellescově smrti na přelomu 1450 a 51 došlo k připojení těchto částí ke stále stojící starší bazilice.

K dokončení kostela podle Brunellescova modelu nakonec došlo teprve po smrti Cosimově a dlouho po smrti Brunellescově: začátek nové stavební etapy byl kolem 1469/70 (tehdy byl zbořen starý kostel) - 1484 vše skončeno.

Otázka, kdo byl autorem tohoto dokončení: Michelozzo anebo snad Antonio Ciaccheri (di Manetto)?

Michelangelo a Vasari se v pozdější době zmiňují o architektonických chybách: „kulhavé“ pilastry, nepravé dveře v transeptu, podložky pilířů v křížení. To bylo ovšem dáno tím,

Brunellesco stavěl po etapách a musel nejprve dodržet rozvrh starého kostela. Používal přitom optických klamů a psychologického působení, což bylo ovšem pozdějšímu století nepochopitelné.

V členění bočních stěn je shoda s Ospedale degli Innocenti: hlavní loď je jakoby prázdným prostorem, boční lodě jsou klenuté - arkáda a klenba vždy jsou dohromady. Pocit z prostoru je dán zrcadlením dvou stejných částí proti sobě + prostorové úběžníky. Pocit z perspektivy je umocněn barevnými dlaždicemi a celý chrám je vybudován v perspektivních plánech a řezech.

Kostel nemá fasádu: Michelangelo vystavěl na počátku 16. století západní stranu kostela (jeho členění vnitřního průčelí je zachováno) a projektoval fasádu. Jiný projekt zhotovil Giuliano da Sangallo, ale fasáda však zůstala nakonec nedokončena.

Santo Spirito

Patří k pozdnímu Brunellescově stylu; 1436 byl chrám sice již projektovaný, vystavěn však byl teprve po Brunelleschiho smrti:

1454 první sloupy, 1482 dokončena kopule. Stavěl Antonio Ciaccheri (di Manetto).

Při realizaci byl původní projekt změněn – odlišná dispozice, rovné stěny navenek. Typologicky: spojení podélné stavby s centrálou: původně projektovány navenek půlkruhové kaple kolem dokola, uvnitř sloupy, které obíhají kolem celé hlavní lodi a vytvářejí jakýsi okružní ochoz.

Poměr mezi oblouky hlavní lodi a bočních lodí: San Lorenzo 5:3, Santo Spirito 1:1. Oproti San Lorenzo: větší plasticita, větší převýšení lodi – více efektů světla a stínu, tj. směr ke klasické renesanci. Je však otázkou, co dílem Brunelleschiho a co je dílem jeho nástupců. Kostel opět nemá fasádu.

Fiesole - Badia

(opatství) do 1202 katedrála. Fasáda je příkladem toskánské protorenesance.

Roku 1441 projekt na přestavbu *interiéru* zadal Cosimo Medicejský (provedení však teprve 1456)

Uvnitř arkády a korintské pilastry kanelované v křížení podle Brunellescova modelu.

IV. Paláce

Brunellesco není zcela jasně doložen jako autor florentských palácových staveb. Jako možné jeho práce bývají uváděny:

Palazzo Pitti

Objednavatel: *Luca Pitti*, městský politik, který přispěl k moci Cosimo Medicejského ve Florencii. Ten mu na oplátku poskytl prostředky na stavbu po roku 1445.

Stavbu realizoval Luca Fancelli kol. roku 1457 (byl spolupracovníkem Albertiho, ale stavba paláce má mnohem více tradiční, středověký charakter.

Nedokončenou stavbu získala v následujícím století roku 1549 Eleonora z Toleda, manželka vévody Cosimo I. Medicejského – nechala přistavět nový dvůr s bosovanými, manýristickými arkádami (Bartolomeo Ammanati po 1558), další rozšíření 1620, 1746, nakonec ještě 1783 obě boční křídla.

Palazzo Pazzi

spodní část 14. století, od 1462 Benedetto da Maiano (jeden z Brunellescových následovníků). Oba paláce mají hodně středověký charakter – přirozený a hrubý tvar bosáže, ale široká půlkruhově završená okna (podobná jako u Brunellesca).

Charakter Brunellescova díla:

1. Vztah k tradici byl u Brunelleschiho větší než se někdy zdá z uměleckohistorické literatury – důležitý byl zejména jeho vztah k toskánské protorenesanci 12. století, ale také k trecentu (Padova) - nepřekonává tak zcela gotiku, ale používá její konstrukční možnosti do svého repertoáru.
2. Z klasizujících protorenesančních prvků si vybírá pouze několik motivů (korintsko-kompozitní hlavice, arkáda na sloupcích, kruhové okno „oculus“, aj. Současně zjednodušuje celou strukturu stavby. Nezajímá se ani tak o antickou tektoniku, jako spíše o členění stěny v kresbě a perspektivě.
3. Co však Brunellescovu architekturu odlišuje od předchozího, ale také od následujícího umění, je zejména systematizující přísnost. Žádná velká ornamentika, žádná variace motivů, ale téměř

puristicky jasně koncipované stavby. Ty jsou vytvářeny jako systémy stále stejných, opakovaných architektonických forem.

4. Touto opakovatelností se jeho stavby blíží teoreticky zakotvené traktátové literatuře, byť Brunellesco nic za svého života nevydal, ani nepřipravil v kresbě. Na svých modelech však Brunellesco neponechal nic svým spolupracovníkům k dotvoření. Jeho kameníci pracují přesně podle jeho modelů středověkým, huťovým způsobem a přesto – Brunellesco je prvním velkým architektem novověku.

3. Michelozzo di Bartolommeo,

1396-1472, sochař a architekt

Filippo Brunelleschi měl několik nástupců a snad i dokonce žáků, kteří zejména se podíleli na dokončování jeho staveb - především Francesco della Luna (Ospedale) Antonio di Manetto Chiacchini (dokončení San Lorenzo), jakýsi Luca Brunelleschi, benátský Luciano Laurana aj. K jeho dílu se hlásí rovněž jeho první životopisec Antonio Manetti (vlastně neznámá osobnost: buď zmiňovaný stavitel Chiacchini, nebo jeho syn ?).

Pro dějiny architektury 15. století však mají větší význam ti florentinové, kteří reagovali na jeho podněty, např. Simone Cronaca, Giuliano a Benedetto da Maiano. Nejvýznamnějším byl mezi nimi právě **Michelozzo** (někdy nazývaný Michelozzo Michelozzi).

Byl původně sochařem a zlatníkem, strávil učení u Lorenza Ghibertiho a Donatella. Zpočátku ve svém mládí pracoval především jako sochař a v letech 1410-1417 je uváděn ve florentské mincovně jako mladý odlévač a řezač kovů. V letech 1420-1424 spolupracoval s Lorenzo Ghibertim (snad i na dveřích baptisteria), ještě později je jejich spolupráce doložena v letech 1437-1442. Mezi tím pracoval též společně s Donatellem (1423-1438):

- náhrobek Baldassare Cosci - Jana XXIII. ve florentském baptisteriu
- náhrobek kardinála Rinalda Brancacciho v Neapoli (zhotovili jej v Pise a poslali po moři do Neapole)
- vnější kazatelna dómu v Pratu - 1428 model, 1434 postavena.

1432-33 byl s Donatellem v Římě.

V téže době, kdy pracoval jako sochař, se však prosazoval rovněž jako navrhující stavitel. Po Brunellescově smrti byl zvolen dómským stavitelem ve Florencii (1446) a dokončoval jeho projekt věrně podle jeho modelů. Již toto zvolení bylo velkou poctou, která svědčila o jeho uznání ve florentské společnosti jako stavitele. Byl totiž chápán jako oficiální následovník Brunelleschův. Tehdy se asi blíže seznámil s Brunellescovou tvorbou. Roku 1452 byl ovšem odvolán, protože na jiných jeho stavbách se objevily statické poruchy a jeho vážnost jako stavitele ve Florencii poklesla.

Michelozzovými hlavními objednateli byli Medicejové a to ještě za Brunellescova života: 1417 - pro Cosimo Medici - úprava a přestavba **Villa Careggi** (dvůr). Stavba pochází ze 14. století a je opevněna jako „barco“. Uprostřed je malý dvůr. Úpravy znamenaly především kamenickou práci (hlavice sloupů, krby a erby v interiérech). V letech 1435-1440 však Michelozzo ke stavbě připojil *křídlo s loggií* - jeden z prvních motivů renesanční otevřené loggie s vyhlídkou.

1437 - přestavba kláštera **San Marco ve Florencii**: velká křížová chodba - první velký dvůr italských klášterů. 1439 - chór; 1441 -svěcení kostela; 1444, knihovna (první nový typ renesanční knihovny) - 1451 vše skončeno.

Štíhlé sloupy na stavbě vytvořil Michelozzo podle Brunellescova nalezince. Od té doby Michelozzo používá stále podobných sloupů s korintskými hlavicemi - ty jsou ovšem zdobnější a dekorativnější než Brunellescovy hlavice a rovněž se od sebe různí (v protikladu ke stejným modelům Brunellescovým). U San Marca se setkáváme s počátkem nové stavitelské koncepce ve Florencii, která reagovala na nejmodernější výkony Brunellescovy.

1444 - 1459 **Palazzo Medici – Ricardi**: nejvýznamnější stavba pro další dějiny florentské palácové architektury, první významný příklad renesančního paláce.

Podle Vasariho tvrzení chtěl Cosimo Medici postavit palác původně podle modelu Filippo Brunellesca. Prý byl velkolepý, ale Medici podle něj však nechtěl stavět a tak Filippo svůj model ve zlosti rozbil. Zdá se však, že tato legenda je Vasariho fikcí. Michelozzova stavba představuje zcela jistě něco jiného než Palazzo Pitti - ten ve srovnání s ní působí ještě hodně středověce a pevnostně.

Původně měl palác deset okenních os s hlavním portálem uprostřed a dvěma arkádovými oblouky po stranách (románský vzor). Roku 1715 rodina Ricardiů nechala stavbu prodloužit o dalších sedm okenních os do nynějšího stavu.

Nejdůležitější novinka: odstupněná tři podlaží: první hrubě bosováno (jako tradiční florentské stavby, např. Palazzo Pitti), hlavní patro obsahuje hladké kvádry s vyznačením spár, druhé patro hladké. Nad posledním patrem je těžká korunní římsa s antikizujícími formami - další významná novinka na fasádě. Okna jsou románská - zdvojená na sloupku. Dvůr se sloupovím, široký překlad a zdvojená okna. Kaple vymalována Benozzo Gozzolím 1459-1463.

1444 - 1477 kostel **Santissima Annunziata ve Florencii** (vedle Brunellescova špitálu). Kostel založili servité ve 13. století. Byla zde významná malba (zázračné fresko) a kostel byl jedním z nejmagičtějších florentských chrámů (úložiště votivních darů a voskových portrétů, části lidských údů, apod.).

Nový projekt měl symbolicky zvýraznit podivuhodnost kostela:

a) *nový centrální chór podle vzoru římských staveb*: Minerva Medica, Pantheon.

Právě tyto citace římské architektury ukazují se značnou pravděpodobností, že v pozadí tohoto projektu by mohl stát Leon Battista Alberti. Ten však ke stavbě přišel podle pramenů až později, když projektoval kopuli a chór dokončil. Roku 1448 - postaven tabernákl (al'antico). Při chóru byla postavena nová sakristie.

b) Na vstupní straně dále postavil Michelozzo nový *portál* 1451 a před ním *atriový dvůr* se sloupy roku 1455 – právě tohoto roku je Michelozzo naposledy na stavbě zmiňován.

Poté financuje stavby Lodovico Gonzaga z Mantovy a pro něj projektuje Leon Battista Alberti kopuli nad chórem (nedokončena). Podle Albertiho projektů staví Antonio di Manetto Chiaroheri. Vstupní průčelí s arkádami na sloupech, které reaguje na sousední Brunellescův špitál nevíňátek, bylo postaveno až roku 1601 - bylo však již dříve projektováno na modelu (sloupky obsahují části architrávu a kladí nad hlavicemi).

Ve druhé polovině 40. let 15. století proslul Michelozzo především svými dekorativními a kamenickými invencemi:

1445 - kaple Medicejů v kostele Santa Croce

1445 - **Volterra**, hala s otevřenou loggií jako nová vstupní fasáda před kostelem S. Girolamo

1447 – **hlavní oltář v San Miniato al Monte**:

jeden z nejkrásnějších Michelozzových projektů - architektura a sochařství jsou zde propojeny dohromady (spolupráce se sochařem Lucou della Robbiou). Sloupy drží valenou klenbu s kazetovým stropem, přičemž každý ze sloupů má odlišnou korintskou hlavici. Nová architektura se přitom výborně hodí do interiéru kostela ve stylu toskánské protorenesance.

Zdobné, dekorativní sloupy používal Michelozzo i ve svých palácových nádvořích ve Florencii:

1450 - Palazzo Tornabuoni (nyní Corsi) - dvůr

1450 - Palazzo dello Strozzi - přízemí a dvůr

1454 - Palazzo Vecchio, přestavba florentské radnice:

- dvůr: nádvoří s ornamentálními sloupy

- vnitřek (Sala dei Ducento) - dekorace a kazetový strop (1470, jedna z posledních

Michelozzových realizací)

Úspěšný byl Michelozzo rovněž ve svých pracích pro rod Medicejských:

1455 - **Banco Mediceo v Miláně** (dnes existuje pouze portál in: Museo Archeologico) – dekorativně zpracovaný portál, jenž měl značnou důležitost zejména pro severoitalskou renesanční architekturu.

Pro Cosimo Medicejského stavěl ovšem především villy v blízkosti Florencie:

1451 - **Villa Trebbio** pro Cosimo M. v Mugellu

Villa Medici v Cafaggiolu („barco“ s cimbuřím, jakoby středověká stavba s renesančním portálem a okny)

1458 - **Villa Medici ve Fiesole** - původně trojpodlažní, v 18. století snížena. Stojí dnes v poměrně špatném stavu uprostřed umělých zahrad, které obdivoval Poliziano a Marsilio Ficino. Roku 1462 se dostal k úloze, v níž mohl navázat na dílo Brunellescovo:

projekt **kaple Portinariů v S. Eustorgio v Miláně**. Typologicky připomene Brunellescovu Starou sakristii ve Florencii (kubická kaple, kopule s žebrovou klenbou, malý chór). Ovšem oproti svému vzoru je zde více kamenické práce a živá barevnost a dekorace (výmalba Vincenzo Coppa). Zvenku jsou na stavbě gotizující prvky na cihlové fasádě.

Michelozzo své stavby a formy má hodně kamenicky dekorativní. Používá hodně sdružená románská okna, někdy rovněž gotická, ale nevyhýbá se antikizujícím prvkům. Všechny tyto formy využívá především pro dekorativní působení (není tak puristicky strohý jako byl Filippo Brunellesco).

4. Leon Battista Alberti

1404-1472, humanista a právník,

počátky ve Ferrare: zde navrhl antikizující sokl k monumentální jezdecké soše vladaře, kampanilla dómu

Palazzo Rucellai ve Florencii 1446-1451

provedl Bernardo Rossellino pro Giovanniho Rucellai

úprava paláce, především jeho nové průčelí: Alberti rozdělil jednotlivá patra užitím římského způsobu sřetení řádů (toskánský, iónský, korintský) nad sebou.

Okna jsou od sebe oddělena pilastry – architekt se snaží v každé části vyrovnat užitou horizontálu vertikálním prvkem. Stejně tak původně románská zdvojená okna jsou přepažena v horní části tak, že se okno stává obdélným s půlkruhovými deskovými nástavci.

Fasáda byla vytvořena jako zvláštní a výrazová architektura – v diagonále naproti v ulici vyprojektoval Alberti arkádovou loggiu, z níž bylo možné novou fasádu sledovat.

Antikizující charakter použitých forem odlišuje tento palác od všeho ostatního dosud ve Florencii a v Itálii postaveného v oblasti městské architektury. Na jeho architektonický systém jako na závazný vzor navazuje později Palazzo Piccolomini v Pienze (téměř doslovná citace) a Palazzo Riario (della Cancelleria) v Římě.

Santa Maria Novella ve Florencii,

gotický chrám dominikánů, spodní patro průčelí obsahuje gotické niky z doby kolem 1300,

1456-1470 nový ústřední portál a nová fasáda

objednavatelem- stavebníkem byl Giovanni Rucellai

Alberti k původní fasádě připojil nová leženová nároží a fasádu nově strukturoval (přitom ponechal některé starší části – přízemí a kruhové okno v horní části). Vytvořil nový typ chrámové

fasády o dvou patrech, z nichž horní bylo spojeno s dolním volutami (voluta vpravo byla ovšem vybudována až v 19. století). První projev takto řešené fasády, která bude mít později výrazné uplatnění v 16.-18. století.

Barevné pojetí fasády podle San Minaito al Monte je ovšem poněkud výjimečné (snad chtěl Alberti použít Brunellescova vzoru), jinak se totiž vyslovoval proti polychromii v architektuře. Pro Albertiho typická je i na této fasádě snaha po vyrovnanosti všech užitých článků (obdélná plocha rozdělena do čtverců, u nich terčíky v centru, apod.).

San Francesco v Rimini, Tempio Malatestiano

od 1446: stavěli Matteo dei Pasti, Piero dei Gennari

Objednavatel: Sigismondo Malatesta

Přestavba původního gotického chrámu, který sloužil jako pohřební místo rodu. V bočních kaplích byly zbudovány náhrobky členů rodu a vládcových blízkých. Nad křížením měla být vybudována mohutná kopule (neprovedena). Stavba byla kolem dokola obložena mramorovými deskami – na vnějšku byly umístěny kenotafy v nikách s nápisi a spóliem z antických nálezů v Rimini. Hlavní průčelí nedokončeno – má podobu triumfálního římského oblouku. I přes svou nedokončenost je to jeden z nejvýznamnějších dokladů recepce antické římské architektury v 15. století.

Římské projekty:

Papež Mikuláš V. (1447-1453) plánoval nový ambiciozní projekt, jak vrátit Římu jeho bývalou slávu. Uvažoval o obnově ulic, veřejných budov a náměstí, o nové úpravě Vatikánu, apod. Jeho myšlenky mnohdy zůstaly pouze neuskutečněnými idejemi, jiné se pomalu realizovaly v pozdějších letech. Právě pro papeže vytvořil Leon Battista Alberti několik architektonických idejí, které však většinou zůstaly v nedokončeném stavu:

Sv. Petr ve Vatikánu – rozšíření chóru baziliky a urbanistická koncepce vatikánského „borga“
Výstavba nového chóru byla zahájena, ale zůstala nedokončena – do své koncepce ji však později začlenil jak Bramante, tak Michelangelo. Urbanismus borga byl upraven tak, aby jeho ulice směřovaly přímo k průčelí svatopetrského chrámu.

Fontana di Trevi – nová regulace ukončení staré římské „aqua vergine“. Alberti novou fontánu upravil a opatřil nápisovou deskou s chronogramem, psaným latinským, antikizujícím písmem.

Santo Stefano Rotondo – do zachované raně křesťanské svatyně na centrálním půdorysu vložil Alberti sloupovou kolonádu na půdorysu kruhu; kolonáda vytvářela slavnostní prostor pro nový oltář.

Mantovské projekty:

San Sebastiano v Mantově,

1460-1499, stavitel Luca Fancelli

Centrální stavba (snad původně memoriální), s nedokončenou fasádou – podle římských náhrobních staveb.

Palazzo ducale v Mantově (malý dvůr u studiola Isabelly d'Este)

konec 15. stol., stavitel Luca Fancelli - iónské sloupy v přízemí svým velmi čistým tvarem prozrazují dobrou znalost originálů starověké římské architektury.

San Andrea v Mantově,

před 1470 projekt, stavba 1472-1494, stavitel Luca Fancelli (teprve v baroku kopule podle projektu F. Juvary, 1732-1782).

Půdorysně stavba – latinský kříž s mohutným křížením. Po obou stranách sálové lodi jsou boční kaple – střídavě velké otevřené a menší uzavřené v mohutných pilířích. Rytmizace prostoru skoro protobarokní. Vysoké průčelí s monumentálním řádem pilastrů – v horní části motiv antické grotty s kazetovanou klenbou konchy.

Celkově:

Alberti měl mimořádné postavení v dějinách italské renesance. Byl první, kdo podrobně zkoumal a znal starověkou římskou architekturu a své poznatky se snažil teoreticky aplikovat na soudobou architekturu. Svými projekty a úvahami vytvořil silný antikizující proud v italské renesanci – ovlivnil vznik novodobého urbanismu a usměnil teoretické uvažování nad Vitruviovým textem.

Byl architektem-projektantem; proto bohužel řada jeho projektů zůstala nedokončena. Pokud byly provedeny, někdy je problémem určit to, co je myšlenka Albertiho, a co naopak praktická práce jeho spolupracovníků – vesměs velmi dobrých stavitelů.

5. Albertiho spolupracovníci

Bernardo Rossellino

1409 Settignano - 1464 Florencie, původně sochař:

Santa Croce, Florencie - náhrobek Leonarda Bruni, 1444

S. Miniato al Monte, náhrobek kardinála Jakuba Portugalského, 1461 (spolu s bratrem malířem Antonio Rossellini)

V kamenické a dekoratérské práci zejména Michelozzův ohlas.

Důležité setkání ve Florencii s Albertim: Rossellini staví Palazzo Rucellai a jeho protilehlou loggii. Odejel poté do Říma, kde podle Albertiho pokynů pracoval ve Vatikánu a v Římě pro Mikuláše V. (např. úpravy *Andělského hradu*)

Jeho nejvýznamnější samostatnou realizací byl urbanistický projekt a stavba nových budov v městečku **Pienza**:

Palazzo Pubblico, 1459-1462 (radnice)

Palazzo Piccolomini 1460-1463

Pienza, dóm 1460-1463

Rossellini pracoval na těchto projektech pro Pia II. (Aenea Silvia Piccolominiho), který si přál interiér chrámu prosvětlený podle německých vzorů; gotizující půdorys a klenba. Podle dobových zpráv má rozložení světla „*dát věřícím určitou představu o slávě boží*” – „*vstupuje se sluneční září tolik světla, že ti kdo jsou uvnitř se necítí uzavřeni v kruhu zdí, ale ve skleněném domě*”.

V exteriéru motiv triumfálního oblouku, proti náměstí loggie (podobně jako u Paláce Rucellai), fasáda Paláce Piccolomini je téměř věrnou replikou Paláce Rucellai.

Právě Rosselliniho znalost Albertiho prací je důvodem, proč mu je někdy připisováno autorství **Palazzo Venezia v Římě** (od 1452), první renesanční stavba v Římě.

Biagio Rossetti

kol. 1447-1516, architekt ve Ferrare od 1467

Poznal ferrarské projekty Leona Bat. Albertiho a zčásti na ně navazoval:

urbanismus – rozšíření vévodského města s centrem vévodského paláce (jeden z prvních urbaistických projektů novověku, který nebyl pouze ideálním projektem, ale byl skutečně realizován),

Palazzo Schifanoia pro Borso d'Este

Palazzo dei Diamanti – s proslulou „diamantovou“ bosáží

6. Renesanční teorie ve druhé polovině 15. století

Ve druhé polovině 15. století se šíří „florentský“ architektonický způsob do dalších center italského umění – do Neapole, Milána a Říma. Něco je však nového: rozmach spisů o architektuře, rozmach kresby (proti původní Brunelleschiho tvorbě a praxi) a rozmach vysvětlování architektonických prací: analýza konstrukcí, hledání geometrických pravidel, snaha vytvořit něco o perspektivě. Ale stále existuje rozpor - rozpor mezi teorií a praxí.

Brunelleschi byl teoretikem praxe. Teorii a teoretické základy učili však dnes téměř neznámí umělci. Všichni významní architekti 2. poloviny 15. století prošli školením u:

Francione (1428-1495)

je Vasarim označován za „intarsiatora“ a mistra perspektivních pohledů. Jeho díla jsou však dnes ztracena (chórové lavice dómu v Pise, Anunziata ve Florencii). V 15. století ještě nebylo známo školení architektů, proto takový kreslíř mohl skutečně dát žákům znalosti perspektivy, kresby a dekorační techniky. Přitom zobrazení fantastických architektur v intarsii bylo důležité pro celé quattrocento. Navíc řada modelů se dělala ve dřevě a ty zhotovovaly řezbáři podle rad architektů. Problém: nemáme doklad o tom, že úvahy o proporcích a symetrii apod. byly skutečně přenášeny na výkresy. Teprve později, v 19. století jsou rekonstruovány základní kompoziční zásady.

Ale Alberti hovoří jinak: nejprve si v duchu vymyslí stavbu, potom ji nakreslí a zjistí chyby, při propočtu zjistí další a konečnou korekturu dělá ještě na modelu. Základem není tedy

žádná zákonitost, ale spíše intuice. Stavitelé 2. poloviny 15. století jsou perfektní řemeslníci-řezbáři. Z toho vyplývá, že hlavní a dominující je optický efekt stavby.

Jakob Burckhardt: „kompozice podle vztahů a pro oko je duší renesance”.

K tomu přistupuje ještě užívání místního materiálu: Floencie šedá „piera serena”, Benátky mramor, Řím travertin. Burckhardt tak např. rozlišuje benátskou architektonickou metodu inkrustace na fasádách a florentské užívání kamenné rustiky a bosáže.

Za nového šíření do vévodských a panovnických center se v architektuře šíří především nové téma: “casa signorile” – palazzo – **zámek a villa**

a) nový vévodský palác Milán - mimo město, oddělený od města

Antonio Averlino, zv. Filarete

kol. 1400 Florencie- kolem 1465 Řím, architekt a sochař

Zpočátku se vyučil sochařem a zlatníkem u Lorenzo Ghibertiho a pracoval jako kovolitec ve Florencii.

Poté odešel do Říma (1433-1448): nejslavnější práce *bronzové dveře do baziliky sv. Petra* (dodnes v hlavním portálu). Z Říma musel uprchnout po obvinění ze zpronevěry.

Od počátku 50. let pracoval v Miláně pro vévodu Francesco Sforzu.

Milán - Castello Sforcesco po 1451, pravidelný půdorys se třemi nádvořím, do prvního je uprostřed představena věž

Ospedale Maggiore 1456-1465, špitál s gotizujícími prvky, velký vliv na dobovou lombardskou architekturu.

Filarete napsal teoretický traktát, jenž je zachován v několika opisech věnovaných významným politicky vlivným mužům (Sforza, Medici, Matyáš Korvín) – zjevně chtěl získat přízeň možných objednavatelů. Znali jej však i někteří umělci: Leonardo, Bramante, Vincenzo Scamozzi.

Traktát je napsán ve formě dialogu architekta s objednavatelem a velká část práce je věnována popisu ideálního města **Sforzinda** (sestaveného s idealizovaných antických a současných staveb).

Vztah k milánským Sforzům dovoluje uvažovat, že se zde jedná o ideální podobu Milána.

b) Urbino – vévodský palác propojený s městem

Luciano Laurana

1420-5 -1479, dalmátský architekt, snad totožný se „slovanským žákem“ Brunellescovým (o němž jsou zmínky v pramenech).

Po roce 1450 byl rozšiřován a přestavován *Palazzo Ducale v Urbinu*

Roku 1465 Luciano Laurana staví – „cortile“, prvoúhlé arkádové nádvoří pro vévodu Federiga da Montefeltre - poprvé uvedení toskánského dvora do palácové stavby. V 70. a do počátku 80. let vznikla okna s dekorativním ostěním (vzor pro o něco pozdější okna Vladislavského sálu a Ludvíkova křídla Pražského hradu.

Francesco di Giorgio Martini

1439-1501, pocházel z významné rodiny v Sieně, školil se jako sochař a jako inženýr.

Od roku 1469 do své smrti měl na starosti složitý zavodňovací systém, který zásoboval město vodou. Měl prvořadě technické vědomosti. O jeho práci architektonické není nic známo do té doby, než jej zaměstnal vévoda Federigo da Montefeltro v Urbinu.

1477 – **Urbino**, další části paláce, katedrála, konvent a kostel sv. Bernarda a další stavby.

Vojenské pevnosti, typu „rocca“ v okolí Urbina.

Po vévodově smrti 1482 se účastnil různých porad a konkurzů v Miláně, Sieně a Neapoli. Získal si pověst předního odborníka v pevnostním systému – je vlastně hlavním tvůrcem tzv. **italského bastionového systému**.

Je autorem teoretického rukopisu:

Architettura civile et militare – humanistický amatér usiluje vysvětlit starověkou a současnou architekturu zejména při stálém analogizování lidských postav a proporcí s architektonickými půdorysy a články. Velkou pozornost přitom věnuje zejména vojenské architektuře.

Martini získal své vědomosti o teorii zřejmě teprve na urbinském dvoře, snad po seznámení se Piero della Francescou (ten se zabýval perspektivou – zatímco Martini proporcemi obecně). Martini si pro sebe zhotovil překlad Vitruvia. Někdy se uvažuje, že inspiraci ke své

práci získal četbou Albertiho. Martini neměl ovšem onu šíři teoretického vzdělání jako měl Alberti. Na druhé straně však se pokusil převést znalosti z Vitruvia do současné praxe a „zmodernizovat“ je podle svých praktických zkušeností.

c) Florentský „export“ a tradice

bratři da Majanové šířili především florentský styl, dekorativní podobu Brunellescovy a Michelozzovy architektonické tvorby spojením stavebních a sochařských prací:

Giuliano da Majano

1432-1490

dóm Faenza 1474-1486

- stavba opakuje poměry S. Lorenzo, rovněž světelná režie je podobná
- odlišnosti kopulovité klenby v hlavní lodi, je více zdůrazněn vázaný systém (střídání pilíře a sloupu)

Neapol - Porta Capuana 1485 - antikizující, výrazná korunní římsa

Arezzo - S. Maria del Grazie, předsíň (kolem 1490)

- sloupy oddělené patkou a nástavcem na hlavici
- monumentální korunní římsa
- spíše méně logicky spojené s ostatní stavbou

Poggio reale – původně projekt vily před Neapolí pro Alfonse Aragonského (později ji upravil Baldasare Peruzzi)

spolu s bratrem

San Gimignano, kaple a oltář sv. Finy, 1475

Benedetto da Majano (1442-1497)

sochařské a kamenické práce: Faenza (náhrobek sv. Savina 1471-2); Florencie (kazatelna S. Croce); Florencie, S. Maria Novella, náhrobek Filippo Strozziho; portály Sala dell’Orologio (Pal. Vecchio, dnes Bargello, 1476-1481.

Simone del Pollajuolo zv. Cronaca

1457-1508; stavitel, jenž udržoval místní tradici do počátku nového století

Florence, San Francesco al Monte (1475)

jednoduchý žebrový kostel, jednoduchá – proporcčně dobře vystavěná fasáda (architráv, vlys, jednoduché členění okenních frontonů: střídavě trojúhelník – segment).

Florence, Palazzo Strozzi, od 1489

Filippo Strozzi plánoval stavbu a radil se o jejím projektu s Lorenzem in Magnifico. Na projektu se podílel zčásti též Benedetto da Maiano. Zůstalo zachováno několik dřevěných modelů ke stavbě s různými variantami řešení fasády.

- půdorysně pravidelný obdélník
- jasné rozdělení do tří shodných pater, rustika ve všech patrech - jistý návrat

k Brunelleschimu, ale rustika je velmi náročně opracována

- dvůr stylově mezi Brunellescem a Michelozzim
- zpracování do detailů (korunní římsa, držák pro prapor).

7. Na prahu klasické renesance

Giuliano Giamberti, zv. da Sangallo

1445-1516

otec byl řezbář, jenž podle Vasariho rovněž projektoval. Jeho učitel *Francione* byl podle Vasariho intarsní mistr, který hodně využíval ve svých realizacích perspektivní zkratky a iluze. Rovněž učitel architektury - skoro všichni jsou jeho žáky: kresba, návrh, perspektivní konstrukce. řezbář kaple Medicejů.

Kresby v tzv. Codexu Barberini - kolem roku 1470 byl zřejmě v Římě a kreslil množství antických ruin a památek.

Mezi jeho první stavby ve Florencii patří snad:

Palazzo Scala (pro státního kancléře florentského) 1473-1480

- dnes je původně zachován pouze dvůr – pro svou dekoraci se jedná spíše o “villa urbana” než městský palác.

Pro Lorenza de' Medici vystavěl dvě proslulé stavby:

Sta Maria delle Carceri, Prato 1485-1491

- centrála, půdorysně řecký kříž
- kopule se žebry (jako Brunellesco)
- kopule s okuli, lucerna s balustrádou (určitá návaznost na Brunellesca)

Villa Poggio a Caiano, 1480-1485

vrchol stylu quattrocenta, projekt na základě studia antiky a římských therem

- proti předchozím vilám pevnostním (barco), první vila jako zámecká stavba
- budova je postavena na arkádovém přízemí
- tři paralelní trakty (půdorys písmeno H) - základ pozdější římské vily
- pro vilu není určující nádvoří-cortile, ale hlavní sál
- schodiště původně rovné (dnešní pochází z přelomu 18. a 19. století)

Zúčastnil se rovněž projektů na novou fasádu **San Lorenzo ve Florencii** (nebyl však proveden)

Augustiniánský klášter před branou S. Gallo (odtud získal své jméno), nedokončený klášter byl však již 1529 zbořen

Sakristie u chrámu Santo Spirito (spolu s Cronacou), 1489-1492

osmiúhelník s kopulí, vliv S. Maria degli angeli (od Brunellesca), ve spodní části jsou niky

Palazzo Gondi, 1490-1494 – typický florentský městský palác

Projekt pro zámek Ferdinanda aragonského v Neapoli: Castel Nuovo, 1488

- nebyl realizován, ale byl znám z kreseb a stal se počátkem cesty k Palladiovým vilám

Fortifikace v Ostii, Pise a Livornu

Řím, projekty pro Sv. Petra ve Vatikánu

Údajně to byl právě Giuliano da Sangallo, kdo přesvědčil papeže, že pro jeho náhrobek od Michelangela je nutné zahájit přestavbu baziliky sv. Petra. Vypracoval rovněž projekty, ale později byl jako projektant nahrazen *Bramantem*. Později s Bramantem ještě na čas spolupracoval při výstavbě a po jeho smrti mu bylo nabídnuto vedení stavby. Pro svou nemoc to však odmítl (několik dochovaných projektů ovšem ještě vytvořil v konkurenci s Rafaelem).

Antonio Giamberti, zv. da Sangallo st.

1455-1534, bratr předchozího a jeho spolupracovník. Sám je autorem především dvou staveb:

Santa Maria Annunziata v Arezzu (po 1493) – ve florentské tradici centrál

Madonna di San Biagio v Montepulciano (1518-1529) – ohlas Bramantových projektů pro sv. Petra ve Vatikánu, vypadá jako zmenšená varianta centralizovaného římského půdorysu.

Největší proměnu poslední třetiny 15. století znamenal rychlý rozmach villy. Poggio a Caiano, Bevedere Inocenze VIII (1484), Poggio Reale u Neapole (1490) – tyto všechny stavby mají něco společného - mezi dvěma bloky je *loggie*. Tato inovace však nezačala ve Florencii, ale asi v Benátkách. Benátské domy mají totiž arkádové (původně gotické) loggie.

Druhým významným momentem pro dějiny architektury byla diskuse o vztahu centrály a podélné stavby u příležitosti projektů sv. Petra ve Vatikánu.

Fra Giovanni Giocondo da Verona

1435-1515, původně z Verony,

architekt, inženýr pevností, archeolog, jeden z nejvzdělanějších architektů konce quattrocenta.

Do roku 1495 pracoval především na opevněních v Neapoli a okolí;

Později do 1506 působil v Paříži za Karla VIII. a Ludvíka XII., mimo jiné přednášel o Vitruviuvi.

Nakonec pobýval v Benátkách a v Římě.

Pro papeže Julia II. vypracoval **nový překlad Vitruvia** s grafickými přílohami.

1514 – byl pověřen spolu s Rafaelem, Giulianem da Sangallo o nový projekt pro **sv. Petra ve Vatikánu**.

Leonardo da Vinci

1452-1519, malíř, kreslíř

Když nabízel své služby Lodovicovi il Moro do Milána, především zdůrazňoval své znalosti inženýrské, vojenské a opevňovací. Působil poté na dvoře v Miláně v letech 1483-1499 při různých příležitostech, mezi jinými též v architektuře:

mezi jeho kresbami jsou urbanistické projekty pro Milán, nákresy kleneb, „tiburio“ - věž milánského dómu, rozšíření chrámu Santa Maria delle Grazie, apod.

Na počátku 16. století krátce pobýval v Římě: projekty na úpravu letohrádku **Belvedere**. Za svého římského pobytu vzniklo několik kreseb návrhů pro chrám centrální a podélný.

Od roku 1506 do své smrti žil ve Francii. Pro francouzského krále vytvořil několik projektů, asi nejznámější byl model pro zámek-letohrádek **Chambord** (později stavěný francouzskými staviteli podle upraveného projektu) – uprostřed zámku bylo schodiště o dvou protilehlých částí.

Giovanni Antonio Amadeo

1447-1522

sochařské a kamenické práce: **Bergamo** (memoriální kaple u katedrály)

Padova, ambit a průčelí kartuziánského kláštera (Certosa), 1491-1498

Donato di Pascuccio d'Antonio, detto il Bramante,

1444 v blízkosti Urbina – 1514 v Římě

Pravděpodobně začal svou dráhu v Urbinu při stavbě paláce, znal perspektivní práce Piero dela Francesca, i Francesco di Giorgio Martiniho.

Později odešel do Milána, kde se stavěla katedrála a získal další praktické zkušenosti (v pozdější době byla známá **Pratica di Bramante**, teoretický spis, v němž údajně byly kresleny práce v gotickém stylu). Byl obdivovaný také v Římě, že dovedl projektovat kopule pomocí kvadratury a triangulatury, tj. německým a francouzským gotickým způsobem.

O jeho vzdělání nic nevíme, ale znal latinsky, četl *Vitruvia*, *Danta* a *Petrarcu*.

Poprvé je zmiňován při dekoraci **Palazzo del podesta** v Bergamu, 1477

Od 1479 je již zmiňován svými samostatnými pracemi jako architekt:

Přestavba milánského oratoria **Santa Maria u karolínské stavby San Satiro (Santa Maria presso San Satiro)**:

- 1479 nejprve obdélná oratoř, s kopulí v centru dispozice
- 1483 změna projektu: dostavba trojice lodí, ilusionismus v řešení chóru (na něj nebylo místo, proto Bramante použil perspektivní hříčku).

Katedrála Pavia, velká kopule (první náznak budoucího projektu) 1488, o něco později projekt inspirovaný Brunelescovým Santo Spirito

Milán, tiburio „alla tedesca“, 1490 – věž nad chórem

Santa Maria delle Grazie – 1492, budován nový chór a současně memoriální kaple pro pohřeb Lodovico il Moro a jeho manželky, zvenku dekorativní, severoitalské prvky, působení světla a stínu. Současně v klášteře nově vytvořený rajský dvůr s arkádami (Bramante uvádí, že „podle Brunellescova způsobu“).

Roku 1499 vypudili Lodovico il Moro z Milána Francouzi – zatímco Leonardo zůstal a spolupracoval s novou mocí, Bramante odešel do Říma. Zde byl okamžitě zaujat antickou architekturou a takřka okamžitě změnil svůj architektonický přístup. Od lombardské architektury se rychle přeorientoval do klasického renesančního způsobu.

Nový dvůr při chrámu **Santa Maria della Pace** (dolní patro s arkádami, horní patro pilířová kolonáda).

„Tempietto“ ve dvoře San Pietro in Montorio – 1501, na místě údajného umučení sv. Petra, antikizující chrámek podle tzv. Sibyllina chrám v Tivoli.

Belvedere – nová úprava celého areálu od letohrádku po papežské paláce – 1504: tři terasy, spodní nádvoří Belvederu pro slavnosti, druhé nádvoří s „tajnými zahradami“ a velkou exedrou, třetí nádvoří „della Pigna“ s antickými starožitnostmi. Celkově: zahrada podle idejí knihy Hypnerotomachia Polyfilii (slavné knihy mnicha Francesco Colonna z roku 1500).

od 1510 – projekty pro sv. Petra ve Vatikánu:

Bramante několikrát pozměnil svou koncepci; svými změnami plánů vyvolal zášť mezi jinými umělci, zejména Michelangela, ale též Giuliana da Sangalla. Jeho vedení stavby bylo poměrně zdlouhavé a do smrti papeže Julia II. nebylo příliš mnoho postaveno. V současnosti se oproti starším názorům předpokládá, že Bramante nevytvářel projekt celého chrámu, ale pouze velké chórové části, která měla být připojena ke starší bazilice.

Via Giulia a Palazzo di Giustizia - další rozpracované projekty urbanistické (nová ulice), nové významné centrum (monumentální budova Tribunálu s chrámem), nové paláce (Raffaelův palác).

Roku 1513 zemřel papež Julius II., nový papež Lev X. (Giovanni de' Medici) se rozhodl pozměnit architektonický úkol a zejména urychlit celou stavbu.

Roku 1514 zemřel Bramante – po jeho smrti Lev X. vyzval tři architekty k předložení nových projektů: Fra Giocondo, Giuliana da Sangalla a Rafaela. Nakonec se přiklonil k přání zemřelého Bramanta a pověřil funkci “magister operis” sv. Petra Rafaela Santiho.